

İslam Anlayışımızda Reforma Doğru

*Kanunculuktan Değer Odaklı İslam Hukukuna
ve İctihatlarına Geçiş*

MUHAMMED ÖMER FARUK

TOWARD *our*
Reformation • FROM
LEGALISM *to*
VALUE-ORIENTED
ISLAMIC LAW *and*
JURISPRUDENCE

Mohammad Omar Farooq

IIIT Books-In-Brief Series

İSLAM ANLAYIŞIMIZDA REFORMA DOĞRU

Kanunculuktan
Değer Odaklı İslam Hukukuna
ve
İçtihatlarına Geçiş

Muhammed Ömer Faruk

Özetleyen
Wanda Krause

Türkçesi
Kayhan Yalçı

© International Institute of Islamic Thought , 2023

*TOWARD OUR REFORMATION
FROM LEGALISM TO VALUE-ORIENTED ISLAMIC LAW AND JURISPRUDENCE*

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)
Herndon, VA 20172, ABD
Posta Kodu: 669
www.iiit.org

IIIT Londra Ofisi
Richmond, Surrey
TW9 2UD, İngiltere
Posta Kodu: 126
www.iiituk.com

Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir bölümün çoğaltılması yapılamaz.

Bu kitapta ifade edilen görüş ve fikirler yazar(lar)a aittir ve yayıncıların görüş ve fikirlerini ifade etmezler.

979-8-89193-291-3

Seri Editörleri

Dr. Anas S. al-Shaikh-Ali ve Shiraz Khan

Türkçe Redaksiyon : İbrahim Kapaklıkaya

Dizgi: Sadiq Ali

Kapak tasarımı: Shiraz Khan

Baskı/Cilt: Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.

Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar/İstanbul

Sertifika No: 45522 Tel: (0212) 446 88 46

stepajans@stepajans.com

IIIT Özet Kitaplar Serisi

IIIT Özet Kitaplar Serisi, okuyucuya orijinal eserin içeriğine ilişkin ana fikri sunmak için tasarlanmış, Enstitü'nün temel yayınlarının kısaltılmış nüshalarından oluşan önemli bir seridir. Kısa, okunması kolay ve zamandan tasarruf sağlayan bir formatta hazırlanan rehber niteliğindeki bu özet metinler; asıl yayının dikkat ve özenle hazırlanmış genel bir çerçevesini sunmakta ve okurları asıl yayını daha yakından keşfetmeye teşvik etmesi umulmaktadır.

İslam Anlayışımızda Reforma Doğru adlı eserinde yazar, Müslümanların günümüzde içinde bulunduğu çıkmaz durumun kökeninde, cehalet ve/veya temel İslami değerlere bağlılık eksikliği olduğunu ileri sürmektedir. Kitabın yazarı Muhammed Ömer Faruk, "değer odaklı" diye adlandırdığı bir yaklaşıma dönülmesi gerektiğini savunmaktadır. Günümüzde Şeriat olarak gördüğümüz yapının, aslında skolastik görüşler ve içtihatların içinden çıkılamayan örtüsüne sarılmış ve Müslümanların gelişimini engellemesine hizmet eden bir özden ibaret olduğunu bu eser sayesinde anlıyoruz. Yazar, sahihliği şüpheli hadislere ve ceza hükümlerinin (*hudud*) yanlış yorumlarına aşırı güvenin, Kur'ân'ın ruhuna ve Resulullah'ın getirdiği mesaja ihanet sonucunu verdiği görüşündedir. Bu tavrın sonucu ise, Müslümanların açık bir biçimde istismar edilmesidir. Yazar bu kitabında ceza hükümlerinin (*hudud*) yanlış uygulanması konusunu ve dolayısıyla bu istismarı ele almaktadır.

Kitap altı bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki birinci bölümden sonra, ikinci bölümde Şeriat'a odaklanılmakta ve bu kavramın yanlış anlaşılması ve kanunculuğa kayılması sorunu işlenmektedir. Üçüncü bölümde ise hadislere odaklanılarak, bazı hayati konular incelenmekte ve kanunların türetilmesi veya formüle edilmesinde Hadislerin kötüye kullanılmasına ilişkin sorunlar belgeleri ile ortaya koyulmaktadır. Dördüncü bölümde, icmâ konusu el alınır. Bu bölümde yazar, icmâ ile ilgili öne sürülen iddiaların çoğunun asılsız ve savunulamaz olduğunu gösterilmiştir. Bunu yaparken İslam hukukunun bir kaynağı olarak icmâ'nın

hemen hemen tüm yönleriyle ilgili tutarlı bir fikir birliği eksikliği olduğuna dayanmaktadır. Kıyasın ele alındığı beşinci bölümde, bu yöntemin İslam hukukunda yanlış uygulanmasının sebep olduğu birçok kavramsal probleme değinilir. Son olarak, altıncı bölümde ise, İslam hukukuna yeniden denge kazandırmak için tecrübeye dayanan somut bir temelin gerekliliği vurgulanmaktadır. Dengeyi yeniden kurmak ile İslam Hukukundaki yazılı metinlere bağlı olmak anlayışı ile günümüzde yaşıadığımız hayatın birbirine uygunluğunun sağlanması kastedilmektedir. Yazar, İslam dünyasının mevcut kötü şartlarının değışebilmesi için, ilk olarak İslam'ın temel kaynaklarına ilişkin anlayışın ve İslamî düşüncenin değışmesi gerektiğini açıklamaktadır.

Bölüm Bir

Giriş

İnsanlar, kendilerini ilgilendiren hemen hemen bütün konularda, doğru bilgilerle bilgilendirilmek isterler. İslam, Müslümanların bilgilendirilmesine, eğitilmesine, araştırma yapmalarına, ayırt edici olmalarına ve aydınlanmalarına büyük önem veren bir dindir. İslam mü'minlerin körü körüne inanan insanlar olmayıp, eleştiri yeteneklerini kullanmalarında ısrar eder. Ayrıca İslam dini, atalarının izinden ayırım yapmaksızın gidenleri, yaptıklarını ve ibadetlerini anlamaksızın veya anlamları konusunda bilgi edinmeksizin taklit edenleri şiddetle kınar. Gerçekten de Kur'ân, ilim (bilgi) ve idrakın (anlayış) hakiki imandan önce gelmesi gerektiğini veya bunlara dayanması gerektiğini savunur. Hz. Muhammed'in (SAV)* bu konudaki öğütleri de gayet açıktır. İlimin aranması gerektiğini vurgular. Gerçekten de Müslümanlar için zorunlu kabul edilen işler (*farz* veya *vacipler*) arasında, bilgiyi arama ve eğitim almanın farz olduğu özellikle vurgulanmaktadır.

Eğitilmiş Müslümanların çoğu İslam hukukunun öncelikli olarak dört temel kaynağı bulunduğunu bilir: Kur'ân, Sünnet (hadisler), icmâ (uzlaşma, fikir birliği) ve kıyas (analojik akıl yürütme). Gerçekten de İslam tarihi boyunca kıymetli âlimlerimiz ve fıkıhçılarımız karşılaşılan sorunlara ilişkin cevapları sorgulayarak aradılar ve insanları da İslam dininin bir gereği ve geleneği olarak, sorular sormaya teşvik ettiler.

Ancak, âlimler zaman ilerledikçe fikirlerini açıkça ifade etmekten rahatsızlık duymaya başladılar. Fikirlerin asırlar boyu tekrar tekrar kullanılan sınırlı metodolojik araçlarla devamlı aynı şekillerde vurgulanması bu durumu daha da ağırlaştırdı. Yüzyıllar süren ileri İslam medeniyet tarihinin son dönemlerinde hem dâhili hem de harici faktörler nedeniyle gerileme başladı. Ve bu medeniyet

[*] (SAV) – *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*: Allah'ın selamı ve bereketi onun üzerine olsun. Hz. Muhammed'in adı her anıldığında söylenir.

gerilerken, aşamalı olarak rekabetçi, tartışmalı ve hatta şiddet dolu ortamda, Batı medeniyeti baskın hale gelmeye başladı. Batılı güçler acımasızca hem İslam dünyasını hem de dünyanın geri kalan kısmını sömürgeleştirirken, batının yasaları ve kuralları İslam hukuku kurumları ve çerçevelerinin yerini aldı.

Genellikle yanlış bir sunum ve yorumla İslam hukuku sanılan Şeriatı kurma ve halk üzerinde bunu uygulama yönünde gösterilen yeniden canlandırma ve diriltme yanlısı çabalar, bu durumu daha da kötüleştirdi. Anayasal olarak dinî hukuka dayanmayan ülkelerde bile, genel kültür ve sosyal ortam tüm Müslüman kamuoyu üzerinde sallanan Şeriat kılıcı tarafından yönlendirmeye başladı.

Geçmiş asırlar boyunca entelektüel çabalara verilen büyük değere rağmen, İslam dünyasındaki okuryazarlık oranının günümüzde yeryüzünde bilinen en düşük düzeylerde olması nasıl da ironiktir. Müslümanların uyması, sahiplenmesi ve başkalarını uymaya davet etmesi gereken temel İslam dini bilgisi ve anlayışı, görünmez hale gelmiştir. Bu trajik durumun ana nedenlerinden birisi, sıradan Müslümanların kendi içlerinde entelektüel olarak düşünme, tefekkür etme, akla başvurma ve muhakeme etme disiplinine sahip, eleştirel bir zihin yapısı geliştirmeyi başaramamış olmalarıdır. Bu kitapta asırlardır geleneksel olarak kullanılan, temel kaynaklara dayanan metodolojik araçların sınırlılığı konusu ele alınacaktır.

Aynanın reformumuza (*islah*) ve bize ne yansıttığını dikkate almaksızın ve reformu (islah) gerçekleştirmeye yönelik ne tür çabalar gösterirsek gösterelim, şunları daima aklımızda bulundurmalıyız: (a) İnsanlar olarak yaşamlarımızı değiştirme yönünde muazzam bir potansiyele sahibiz ve Kur'ân değişimi öncelikle kendimizde başlatmamız için, kendi üzerimize düşeni yapmamız gerektiği konusunda ısrarla durarak bizi uyarmaktadır (Ra'd Sûresi, 11. Âyet). (b) Kur'ân'da ve Sünnette yer alan dengeli ve bütüncül rehberlikle ve Peygamberimizin bize bıraktığı miras ile kendimizi donatmalıyız. Ancak bu rehberlikle sahip olduğumuz kusurları ve karşılaştığımız güçlükleri yenebiliriz. (c) Yaşadığımız dünyada olumlu bir fark yaratma arzusunu İslah (reform) ruhuyla mutlaka içimizde taşımalıyız.

Bu kitap; İslam ümmetinin insanlığa daha iyi hizmet edebilmesi için daha üstün bir geleceğin haritasını çıkartmaya çalışmakta

ve Kur'an ve Sünnetle bağlarımızı daha etkin biçimde kurabileceğimiz bir İslamî bakış açısı sayesinde sıradan Müslümanları etkileyen problemleri ve konuları daha iyi anlamalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu kitapta gündeme getirilen konular polemik bakımından önemlerine göre belirlenmemiştir. Daha çok İslam dünyasının karşı karşıya bulunduğu ve hiç de iç açıcı bir resim oluşturmayan gerçek problemler ve meydan okumaları ele almaktadır. Bu problemler; yoksulluk, yoksunluk, cehalet, istikrarsızlık, otoriter rejimler, sömürü, adaletsizlik, ekonomik eşitsizlik, şiddet, insan hakları ihlalleri, kadın haklarındaki eksiklikler, teknolojik ve ekonomik geri kalmışlık, Batıya bağımlılık ve benzeri şekilde sıralanabilir. Bu sorunların bir nedeni ve bir çözümü olmak zorundadır.

Bu kitap, İslam hukuku ve yargısında bağımsız araştırmanın (*ic-tihad*) bir ürünü olarak, yüzyıllar boyu elde biriken bilgiye, bilgeliğe ve hikmete saygılı bir bakış açısı sunmak suretiyle, daha iyi bir geleceği doğurması umut edilen bir söylemin gelişimini uyandırmayı amaçlayan bir eserdir.

Bölüm İki

Şeriat, Hukuk ve Kur'an: Kanunculuk* Değer Odaklılığa Karşı

Günümüzde gerçek Şeriatın (Kur'ân'ın ve Peygamberin ortaya koyduğu ve Ashabının anladığı şekliyle), aslında şimdi skolastik görüşler ve içtihatların içinden çıkılamayan örtüsüne sarılmış hayali bir "otorite" giysisine büründürülen bir üst yapıda gizlendiğini ve yüzyıllardır Müslümanların gelişimini engellemesine hizmet eden bir özden ibaret olduğunu ve bununla ilgili bir uydurma ve kuşku olmadığını bu eser sayesinde anlıyoruz.¹

Muhammed Esed'in yukarıdaki alıntıda savunduğu gibi gerçek bir şeriat var mıdır? Bu bölümde Şeriatın anlaşılma biçimi ve kanunları harfiyen uygulamaya (kanunculuk) olan eğilimi tartışıldıktan sonra, değer odaklılığın önemi ve bu yaklaşımın temel prensipleri ortaya konulacaktır. Günümüzde insan medeniyetinin merkezi, İslam dünyasından tamamen Batıya kaymıştır. Aynı zamanda Müslümanların çoğunlukta olduğu birçok ülke² Şeriatı uygulama yoluyla geleneksel İslam'a yönelme eğilimi göstermektedir. Bu yönde eğilimi artan her ülke, yalnızca Batıda değil, dünyanın her yerindeki vicdanlı Müslümanlarda endişe uyandırmaktadır. Ayrıca bu eğilim nedeni ile hem İslam dünyasında hem de Batıdaki birçok Müslüman hayal kırıklığına uğramakta, sabırsızlaşmakta ve hatta öfkelenmektedir. Değişen bu şartlar dikkate alındığında, Şeriatın ne anlama geldiği ve günümüzde bu kavramın anlaşılma ve algılanma biçiminin bizi nasıl etkilediğini sormaya her zamankinden daha çok ihtiyaç vardır.

[*] Kanunları lafzen anlama ve kanunda yazılanı titizlikle uygulama dar görüşlülüğü anlamına gelen 'kanunculuk', bu tercümede "Legalism" in karşılığı olarak kullanılacaktır (Ç.N.) lafzî anlam, lafzen anlama yani doğrudan (kelimesi kelimesine) anlamını dikkate almak ve yorum katmamak demektir. (Ç.N.).

Her kavram, yanlış algılama, yanlış anlama, yanlış uygulama veya kötüye kullanma yoluyla çarpıtılabilir ve bozulabilir. Şeriatın anlamının bozulması da, diktatörlük, otoriterlik ve veraset yoluyla geçen iktidarlar tarafından taraflı ve ayrımcı bir şekilde büyük ölçüde sadece yoksul halka uygulanması, iktidardakiler ve zenginlerin katı ve sert cezalardan muaf tutulması şeklinde olmuştur. Şeriat projeleri genellikle, Kur'ân ve Sünnette yer alan *hudûd* cezalarının uygulanması şeklindeki basit anlamıyla tarif edilebilir. Pratikte ise bu uygulamalar hem göz boyamaya yöneliktir, hem de İslam'ın gerektirdiği adalet ruhunun ağır bir ihlalini oluşturmaktadır. Buna örnek zina için uygulanan *hudûd* cezasının birçok yerde tecavüz mağdurlarının ağır cezalara çarptırılması ve hatta ölümle cezalandırılması şeklinde uygulanmasıdır.³

Bununla birlikte çözüm Şeriat kavramını veya terimini tamamen ortadan kaldırmak değil, onu yanlış anlaşılmalardan arındırmak, kötüye kullanımını önlemek ve dini kuralların, o dinin ideallerine makul ve vicdanlı bir şekilde uymasını sağlamaktır. Kitabın bu bölümünde İslam ve Şeriatla ilişkin temel bir yanlış anlaşılma bulunduğu iddiası ortaya konulmaktadır. Bu nedenle güncel ve çağdaş sorunlarla ilişkin Şeriatın bazı yönleri aydınlatılmaktadır.

Sıradan insanlar, gazeteciler ve demagoglardan, İslâmî dönüştürmeye kararlı ünlü âlimlere kadar birçok kimse, sıklıkla Şeriatı İslam hukukuna eşittir şeklinde göstermektedir. Bunun nedeni, geçmişin formülleri ne olursa olsun, insanların uygulamalarının kendi çağdaş anlayışlarının bir yansıması olmasıdır. Bir başka neden ise, klasik İslam söyleminin son dönemlerinde, muhtemelen kavramın bilindiği ve anlaşıldığı varsayımıyla, Şeriat teriminin açıklama yapılmaksızın kullanılmış olmasıdır. Hatta İslam'ın ilk döneminde bu kavramın bir tanımı bulunmadığı halde, modern çağda Şeriat teriminin kullanımı yaygınlaşmıştır.

Genellikle Şeriatın kutsal olduğu düşünülür. Merriam-Webster sözlüğüne göre "kutsal" (*ingilizcesi divine*) sözcüğü şu anlama gelmektedir: "Doğrudan Tanrı'dan gelen, Tanrıyla ilişkili olan".⁴ Öyleyse buradaki soru şudur: Şeriat doğrudan Allah'tan gelen bir şey midir? Bu sorunun cevabı "Şeriat"ın kapsamının nasıl tanımlandığına bağlıdır. Eğer Şeriat İslam hukukuna (*fıkıh*) eşdeğer ise, o zaman kutsal olarak nitelenemez. Fıkıh yani İslam hukuku her şeyden önce insan yapısıdır. Her ne kadar *usullerinden* (kaynak metodolojilerinden) birisi olan Kur'ân kutsal ise de, diğer kay-

naklar -Hadis, *icmâ* (uzlaşma, fikir birliği) ve *kıyas* (analojik akıl yürütme)- kutsal değildir. Bu yüzden yaygın olan anlamıyla kullanılan ve ifade edilen Şeriat'a ait kanunlardaki ayrıntıların ilahi kaynaklı değil, daha az kutsal olan (hadis)⁵ ve insanlar tarafından üretilen (*icmâ* ve *kıyas*) kaynaklardan yararlanılarak belirlendiği açıktır ve bu nedenle de Şeriat kutsal değildir.

Genellikle Şeriatın değişmez olduğu düşünülür. Oysa bu tür iddialar sadece boş ve anlamsız, duygusal ve savunulması imkânsız savlardır. Bu anlayış, Şeriatın teolojik dogmalar ve hukuk kurallarının katı yapısı şeklindeki tarihsel gelişimine yansımıştır. Şeriat değişmez değildir; zira Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed peygamberler gibi farklı elçilerin getirdikleri mesajlarda farklılıklar bulunmaktadır. Birçok gelenekçi âlim, Şeriatı kutsallık düzeyine yükseltmiş ve kesinlikle değişmez olduğunu değerlendirmişse de, bir çok İslam fıkıhçısı bunun tam tersine Şeriatın büyük bir kısmının şartlar ve duruma göre değişebileceğini kabul etmekte ve bunu da şu kuralla ifade etmektedir: "Hükümler zamana ve mekâna göre değişir".⁶

Çoğu zaman Şeriatın İslam'la aynı olduğu ve tam bir yaşam kuralları bütünü oluşturduğu düşünülür. Bazı âlimler İslam'ı "bir yaşam kuralları bütünü" olarak sunarken, İslam'ın yaşamın her alanı için rehberlik sunduğunu ve her bir soruna, duruma ve probleme bir çözümü bulunduğunu savunmaktadır. Ayrıca İslam kendi içinde ve kendi kendine yeten bir yaşam tarzı olduğu için, Müslümanların cevapları başka yerde aramaması gerektiği ima edilmektedir. Oysa İslam, Müslümanların karşılaşabileceği her çağdaş konu veya problemi ele alan bir kullanım kılavuz kitapçığı değildir. Akla dayanan bir dindir ve eğer tüm problemler ve çözümler bilinseydi veya çözümler Kur'ân ve Sünnetten kolayca çıkarılabilseydi, İslam dünyası günümüzde bu kadar acınası ve kötü durumda olmazdı. İslamî düşüncenin temel kusuru, kutsal metinlere aşırı derecede dayanmasıdır. İslamî düşüncedeki bu katılık, Müslümanların zihniyetinde kısırlık ve durağanlığa yol açtı. İslam bir sözlük değildir; daha çok bir alfabe (dilin yapı taşları) gibidir. Bir sözlükte anlamına bakmak için hazır olarak orada binlerce sözcük bulunur, ancak sözlükte olmayan yeni sözcükler ise mutlaka bir alfabedeki harflerle bir araya getirilecektir.

Şeriat genellikle "hukuk" (fıkıh) ile karıştırılır. Oysa Şeriatla İslam hukuku arasında kurulan eşitlik, İslam'a ilişkin derin bir kafa

karışıklığına dayanmaktadır. Eğer Şeriat hayatın tüm alanlarını kapsıyorsa, o zaman içerdiği her hükmün hukukla ilişkisi olmaz şeklindeki bir çıkarımın yapılması akla uygundur. Örneğin; abdest, namaz, oruç vs. ibadetler hiçbir yönüyle hukuki konular değildir. Bu yüzden İslam'ın rehberliğinin her yönünü hukuka dönüştürmek İslam'la bağdaşmaz. Kur'an'ın hukuki meselelere ilişkin hükümleri Kur'an'ın tamamının yalnızca küçük bir kısmını oluşturduğu halde, kanuncu eğilimler Kur'an'ı bir dizi kanuna indirgemeyi başarmışlardır. Oysa her şeyi bir hukuk meselesine dönüştürmek, hayatımıza gereksiz bir şekilde esnek olamama yükünü ekler ve insanoğlunun *fitratına* (doğuştan gelen insan doğası) aykırıdır. Kur'an mü'minleri büyük günahlardan (*günah-ı kebâir*) uzak durmaya çağırır. Burada belirtilen; Allah'ın kullarının diğer günahları önemsiz görmesi ve hafife almaları anlamına gelmediği gibi her şeyin basit bir hukuk meselesi olarak da görülmemesi gerektiğidir.

Şeriat, ibadetler veya suçlar arasında bir ayırım yapılmaksızın, genellikle hayatın tüm alanlarına dayatılmaktadır. Şeriatın yerine getirilip uygulanması, çoğu zaman uygulanabilir yasalar bağlamında tartışılmaktadır. Gerçekten de bu uygulamanın en güncel yansıması ise *hudûd* yani Kur'an'da belli suçlar (cinayet, zina, hırsızlık vs.) için tanımlanan belli cezalar olarak bilinen ceza hükümlerinin "uygulanması" şeklinde olmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere, Şeriatın İslam hukukuyla aynı görülmesi ve eşdeğer olarak kabul edilmesi, tam anlamıyla hatadır. Çünkü İslam, rehberliğinin kapsamlılığı bakımından, yalnızca hukuku değil, aynı zamanda değerleri, prensipleri, ibadetleri vs. kapsamaktadır. Bu yüzden İslam'ın tüm yönleri insanın zorlamasıyla uygulanamaz. Örneğin; Allah zorlama ile ilgilenmez, namaz ve orucun zorla yerine getirilmesini istemez veya bu ibadetlerin yapılmasını sağlamak için toplumun bir polis devletine dönüştürülmesini emretmez. Hazreti Peygamber'in görevi ilahî mesajı tebliğ etmekten başka bir şey değildi. Gerçekten de Resulullah insanların işlerinin yöneticisi (*musaytır*) değildi; öyleyse ümmetindekiler de Resulullahdan daha kapsamlı bir görev üstlenemezler.

Şeriatın genellikle hayatın bütün alanlarını kapsayan açık ve muğlaklıktan uzak bir rehberlik sunduğu düşünülür. Bu aşırı basitleştirilmiş bir bakış açısıdır. Emirler konusunda Kur'an açık ve kesindir. Ancak eğer kişi İslam'ın yüksek maksatlarına (*makâsîd*) aykırı sonuçlar verecek dar bir bakış açısını benimsememişse, ku-

rallarının uygulanması kolay değildir. Ne dediğimizi anlamak için şu örneklerimize bakınız ; Pakistan'daki bir askeri diktatör tarafından çıkarılmış olan zina cezasına ilişkin kanun (*hudûd*), birçok tecavüz kurbanı kadının hapsedilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu ağır suçun zavallı mağdurları olmalarına rağmen, binlerce kadın Şeriatın bu versiyonu uyarınca tecavüzün parçası oldukları için yargılanmış ve hapsedilmiştir.⁷

Müslüman toplumlardaki bir diğer örnek ise erkeğin tek taraflı, keyfi ve herhangi bir düzenlemeye tabi olmaksızın, eşini bir anda üç *talâk* (üç defa boş ol) ile boşayabilmesi ve hemen kadını evden çıkmaya zorlayabilmesidir. Oysa Kur'ân tarafından öngörülen boşanma süreci her iki eşin de çözüme dahil olduğu hikmetli, dengeli ve faktörlere duyarlı bir süreç demektir. Ancak Şeriatın (İslam hukukuyla karıştırılan Şeriat) toptancı bakış açısına sahip versiyonları, bu tür İslam dışı uygulamaları caiz görmektedir. Yine de İslamî mezheplerin büyük çoğunluğu da bu tür uygulamaları kanunculüğün etkisi altında geçerli saydılar.

Kanunculuk; kanunlara, davranış kurallarına veya hukuki fikirlerle, Allah'ın rahmeti ve merhameti ile dengelenmeksizin takıntı derecesinde saplanıp kalmak olarak anlaşılabilir. Resulullah'ın döneminden bu yana, Müslüman toplumlar kanunculuk eğilimi gösterdiler ve her şeyi siyah ve beyaz, doğru ve yanlış, helal ve harama indirgediler. Kanunculuk, insanları sadece kendisini doğru kabul eden ve aşırı ahlâkçı bir hale getirirken, onlarda diğer insanlara karşı yargılayıcı bir tavır takınmaya sebep olmaktadır. Kanunculuk insanların sürekli olarak uygunsuz davranma kaygısı taşıdığı bir ortam yaratmakta, hayatın çok küçük ayrıntılarına kılı kırk yaran titizlikler gösterilmesine yol açmaktadır. Oysa Allah dünyanın mükemmel bir yer olmasını amaçlamamıştır. Daha da önemli olan husus, insanın Yaratıcısıyla bağlantısıdır ve bu bağı güçlendirmesidir.

Kur'ân az sayıda hukukî emir içerirken, çok daha fazla yol gösterici rehberlik sunmaktadır. Hazreti Peygamber uygun "değer odaklılığı" teşvik etti; Sünnetinde hukuk vardı, ama kanunculuk yoktu. Zaten İslam da sadece metin odaklı bir din olmayı amaçlamamıştır. İslam fikhını oluşturan söylemler günümüzde değer odaklılığa yönelmesi talebiyle çoktan karşı karşıyadır. Literatürde bu yöndeki yönelim *Makâsîd-ı Şeriat'*ı yani Şeriatın yüksek maksatlarını içermektedir. Bu maksatlar, dinin korunması, canın ko-

runması, neslin korunması, aklın korunması ve malın korunması olarak sayılmaktadır.⁸

Burada savunduğumuz değer odaklı bakış açısı biraz daha farklıdır. Bazıları *makâsıd* basitçe değerlerin temsilcisi olarak sunmaktadır. Geleneksel *makâsıd* hiyerarşisine göre, can, nesil, akıl ve mal gibi diğer unsurlar dinin yani inancın korunmasından sonra gelir. Ayrıca, değer odaklı olan fıkıh da dâhil olmak üzere içtihadın ana yöntemleri, metin odaklı bir yaklaşıma dayanmaktadır. Oysa Müslümanların kendilerine, insanlığa ve her şeyden önce Rahman ve Rahim olan Yaratıcılarına karşı görevlerini daha iyi yerine getirebilmelerini mümkün kılacak olan; öz eleştiriye dayanan, yapıcı ve yaratıcı bir entelektüel yenilenme, ahlâkî ve dinî açıklık ve aynı zamanda Kur'an'dan kaynağını alan, Sünnetten ilhamını ve rehberliğini alan, net dinamik bir problem çözme maksatlı ve değer odaklı bir yaklaşımdır.

Değer Odaklılık

Bir toplumun gerçek karakteri, değerlerinin ve ilkelerinin bir yansımasıdır. Hukuk sistemi ve ortamı da içinde bulunduğu toplumun yücelttiği değerler ve ilkeleri yansıtır. Kanunlara değerlerden daha fazla üstünlük vermek veya onları değerlerden koparmak, kanunculuğa götürür. Bu durum tıpkı, arabayı atın önüne bağlamak gibidir. M.KHan yazdığı eserinde Müslümanları gayet bilgece şuna çağırmaktadır: "İslam'ı, sorunlara karşı hazır çözümler sunan bir sistemden ziyade, davranışlara rehberlik eden bir *değerler kaynağı* olarak ele almak."⁹ Peki Müslümanların desteklemesi ve düşünce süreçlerine, kültürlerine ve hukuk çerçevelerine entegre etmeleri gereken temel değerler nelerdir? Aşağıda yalnızca bu değerlere örnekler verilmiştir, yoksa tüm değerler bunlardan ibaret değildir:

1. *Temel İnsan Onuru (Her İnsan Bir Bireydir, Bir Nesne veya bir Meta Değildir)*

Allah her birimizi insan olarak kutsal ilan etmiştir ve insanların temel hakları olarak insanın şerefine korunmasında Müslümanlar en ön safta yer almalıdır. (*Nisâ Sûresi*, 1.ayet)

2. *Adalet*

İslam'ın adalete (hakkaniyete) yaptığı vurgu açıktır. Tüm ideolojiler ve diğer dinlere göre çok daha yüksek bir standart belir-

leyerek, mensuplarına kişinin kendi çıkarının aleyhinde olsa bile adaletli olmayı öğütlemektedir. (*Nisâ Sûresi*, 135.ayet)

3. Eşitlik (ve Ayrımcılık Yapmama)

İster Müslüman ister gayrimüslim olsun, ister erkek isterse kadın olsun, ister siyah isterse beyaz olsun, İslam'ın tüm insanlara yönelik değer odaklı standardı eşitliktir. Bu dünyada tüm insanlar, özellikle can, şeref ve mülkiyet hakları bağlamında eşittirler. Müslümanların sahip olduğu her iyilik ve erdem, ahirette Allah tarafından ödüllendirilecektir. Ancak insanlık düzeyinde, herkes kendisini diğer insanlarla eşit olarak görmelidir.

4. Hürriyet

İslam'ın yapısının zorlamaya değil, hür seçime dayanması, İslamiyet'in değer odaklı yaklaşımının önemli yönlerinden biridir. Eğer İslam'ın yeniden günümüzün şartlarına tamamen uygun ve güncel hale gelmesini istiyorsak, iman edenlerin hür iradesini tanımalıyız. Hazreti Peygamber ve yeni oluşan ümmeti ağır ve sürekli zulümlerle karşılaştığında, Allah, Resulünü hürriyete önem vermesi için ısrarla ve üzerinde durarak uyardı. Tüm sağlıklı ve işleyen toplumlar için geçerli olan olağan parametrelere tabi olmak kaydıyla, kişinin seçme ve hürriyet temel hakkını elinden almak kimsenin hakkı değildir. Muhtemelen hür irade ve zulümle ilişkili en büyük ve en geniş alan, devletin İslam'daki rolüyle ilgilidir. İslam hukukuyla ilgili deneyimler ve yanlış uygulamalar ışığında, birçok Müslüman ve gayrimüslimlerin büyük çoğunluğu, İslam hukuku ve siyasal gücün dini otorite ile karıştırılması konusunda büyük çekincelere sahiptir. Müslümanların, İslam'ın değer ve ilkelerine uygun, daha iyi, işleyen bir devlet ve yönetim modeli ortaya koymaları gerekmektedir.

5. Evrensel Ahlâkî Değerler (*Ma'rûf*)

Siz, insanların iyiliği için çıkarılan, doğruluğu (*ma'rûf*) emreden, fenalıktan (*münker*) alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz. Kitap ehli inancı olsalardı, kendileri için daha hayırlı olurdu; içlerinde inananlar olmakla beraber, çoğu yoldan çıkmıştır. (*Âl-imran Sûresi*, 110.ayet)

Kur'ân'ın iyiliğe yönelme (*ma'rûf*) ve kötülükten sakınma çağrısı (*münker*) evrensel anlamda ahlâkî değerlerle ilişkilidir. Hem *ma'rûf* hem de *münker*in çok geniş anlamları vardır ve bu iki kav-

ramın net bir anlamının ortaya konulması bir Müslüman için hayatî önem taşımaktadır.

6. *İnsanlık Odaklı Olmak ve Küresel Aidiyet*

Belli bir düzeyde tüm insanlar aynı ailenin fertleridir. Başka bir düzeyden bakarsanız ise insanlar bir milletin veya ülkenin fertleridir. Oldukça farklı bir düzeyde ise Müslümanlar İslam ümmetine mensuptur. Ama başka bir düzeyden bakılırsa herkes insanlık ailesine mensuptur. Bu aidiyet duygularının hiç birisi birbirleriyle çatışmaz. Mensup olunan aile ve millet, kişinin seçimi değildir; bireyler bunların içine doğarlar. Bir aileye ve akraba silsilesine biyolojik bağlar ve diğer bağlarla ait olunur. Milli aidiyet ise, günümüz insanların küresel olarak daha fazla hareket ettiği bu şartlarda, daha değişken ve istikrarsız hale gelmiştir. Yine de kişinin ait olduğu ülkesiyle bağlarını koruyarak, devamlı hayatını yaşadığı yere sadık kalmayı herhangi bir çatışma olmaksızın gerçekleştirmesi mümkündür. Müslümanların göç ettikleri ülkelerin halkına bunu açıkça göstermeleri gerekmektedir. Müslümanlar değerli maksatlar konusunda ortak bir zeminde buluştuklarını göstermelidir; küresel aidiyet ruhunu güçlendirmede en ön safta olmalıdır.¹⁰

7. *Temsil ve Katılım (Şûrâ)*

Danışma (istişare) yani *şûrâ*, İslam'da hayatî bir süreç ve önemli bir kurumdur. Aynı zamanda değer odaklılık açısından hayatî öneme haizdir. İslam'da farklı ilişki düzeyleri, zorlama veya dayatmadan ziyade istişareye dayanır. Bu nedenle, yönetim, idare ve liderlik kavramları katılımcıdır; yani kararlardan etkilenenlerin usulüne uygun olarak danışılma hakkı vardır.

8. *Hukukun üstünlüğü*

İslam'da hukukun üstünlüğünün özü, dört ilkede özetlenmiştir: (a) Kanunların nesnel, erişilebilir esaslara dayanması, hiç kimsenin hukukun üstünde olmaması, herkesin kanun önünde eşit olması; (b) Yargının bağımsızlığı; (c) Kanunların medeni bir biçimde, yandaşları korumaksızın uygulanması; (d) Anlaşmazlıkların çözümünün ne vatandaşlar ne de devlet tarafından herhangi bir şiddete başvurulmaksızın, hukuk sistemi veya siyasal sistem yoluyla gerçekleştirilmesi.

9. *Hepimizin İyiliği İçin Ortak Zemin Arama*

Farklılıkların, ortak yönlerden daha fazla vurgulanması ve abartılması yaygın bir insanî eğilimdir. Müslümanlar da bunun bir istisnası değildir. İslam, insanları saf hakikate davet eder; uygun ve mümkün olan her yerde, ortak bir zemin belirlemeyi ve inşa etmeyi hedefler.

10. Şiddetin Normal Kabul Edilmesinin Reddedilmesi

İslam'da barış ve saldırmazlık esastır. İslam, haksız saldırganlık biçimindeki şiddeti reddeder, ancak (gerekmesi halinde) haklı güç kullanımı biçimindeki şiddeti yasaklamaz. Bununla birlikte, izin verilen tek şiddet biçimi, meşru müdafaa yani kendini savunmaktır. Bu ise ancak saldırıyı başlatan taraf olmaksızın, aşırıya gitmeksizin ve hukukun üstünlüğünün bir parçası olarak katı kurallara uygun biçimde olması halinde kabul edilir. Aksi takdirde, Müslümanların kanunsuz bir şekilde şiddete başvurması asla caiz değildir ve buna izin verilemez.

11. Yargılayıcı Olmama

Allah'ın yargılaması ahirette olacağına göre, ibadet konularıyla ilgili bütün konularda yalnızca Allah'ın hükmüne başvurulması, Müslümanların diğer insanları (kendi anlayışlarına göre) yargılamaması şarttır.

12. Biçimden Daha Fazla Öze Kıymet Verilmesi

Maalesef "din" (inanç), İslam tarihinin erken döneminde Müslümanlara kalıcı kültürel ve sosyal başarılar için ilham eren bir *çoşku* kaynağı iken, şimdi yalnızca içi boş bir sözcük haline geldi. Şüphesiz, İslam hâlâ bir *duygu* olarak varlığını sürdürmektedir. Koyduğu prensiplerin "doğru" olduğuna inanan milyonlarca insanın kalplerinde sevgiyle yaşamaktadır. Ama çok az sayıda insan bu ilkeleri entelektüel olarak kavramaya ve onları pratikte yaşamalarına uyarlamaya hazırdır.¹¹

Bu durum, bugün Müslümanların karşı karşıya olduğu en temel sorundur: temelde yatan ruh veya değer anlamındaki öz, biçimler ve dini ritüellerden koparılmıştır. Bu nedenle, Kur'an'ın ezberlenmesine (hıfzetmek) çok büyük önem verilerek vurgu yapılırken, mesajının araştırılması ve anlaşılmasına pek önem verilmemektedir.

13. Kolektif Öğrenme Eğrisinin Parçası Olarak Yaşam Deneyimlerini Kabul etme

Gelenekçi anlayış ve yaklaşımın aksine, İslam'ın sadece metin odaklı bir inanç olması amaçlanmamıştır. Rabbimiz insanların bu dünyayı anlamaya çalışırken, yaşam deneyimlerinden yararlanmalarını ister. İnsana seyahat etmesini, görmesini ve tarihi öğrenmesini emreder. Allah insanları başlarını kutsal kitaplara gömmesi yerine, onları hayatın gerçeklerini gözlemlemeye, düşünmeye ve tefekkür etmeye çağırmıştır.

Bu değerler listesi hiçbir şekilde sınırlı olmayıp, genişletilebilir. Yukarıdaki değerler ve ilkeler, doğrudan Kur'ân'a dayanmaktadır ve bunlar Kur'ân'da detaylı olarak ele alınmış ve usulüne uygun kanıtlarla desteklenmiştir. Kur'an dışı kaynaklardan İslamî hükümler çıkarılması ve uygulamaya konulmasında, rehberlik edecek temel *değerler kaynağı* bunlar olmalıdır. Hadis de dâhil olmak üzere, Kur'ân dışındaki kaynaklar bu açık ve net ilkelerle çeliştiğinde (Allah'ın nihaî mesajını getiren Hz. Peygamber'in hayatı Kur'ân'la çelişmeyeceği için) bu ilkelere veya değerlere üstünlük tanınmalıdır. Ayrıca gerekli olması nedeniyle kanunlar ve kurallara, parçalı değil, bütünsel bir yaklaşım benimsenilmelidir. Bu nedenle, aksi yönde ikna edici kanıtlar bulunmadığı takdirde, insanlar tarafından türetilen hiçbir kanun ve kural, Kur'ân esaslarına aykırı olmamalı veya bu esaslardan taviz verilmesi niteliğinde olmamalıdır.

Bölüm Üç

İslam Hukuku ve bu alanda Hadislerin Kullanımı ve İstismarı

Kur'ân, İslam'ın temel kaynağıdır. İslam'ın ikinci kaynağı ise Hz. Peygamber'in hayat tarzından, tavrından, eylem ve sözlerinde önümüze koyduğu örneğinden (Ümmete örnek olma halinden) oluşan ve dinin çerçevesini oluşturan Sünnettir. Bu bölümde, hadislere ilişkin bazı kritik sorunlar ele alınacak ve hüküm çıkarılması ve hükümlerin geçerliliğine kanıt oluşturulması bağlamında hadislerin kötüye kullanılması, istismarı konundaki problemler incelenecektir.

Kolaylaştırmak ve netleştirmek amacıyla, burada Hadis ve Sünnet terimleri birbirinin yerine kullanılmaktadır. Sünnet denilince, "normatif, model veya örnek alınan davranış" anlaşılmalıdır. Temel anlamıyla "örnek oluşturma" anlamına gelir.¹² Bununla birlikte, hadisler/Sünnet ile ilgili genel olarak yanlış anlaşılmış bazı görüşler bulunmaktadır.

Bu görüşler arasında bir Hadis nakledildiğinde, o hadisin tam olarak Hz. Peygamber'in söylediklerini yansıttığını varsayan görüş de bulunmaktadır. Bu anlayış, bir hadiste yer alan sözlerin tam olarak Resulullah'ın söyledikleri olduğu izlenimine yol açmaktadır. Oysa hadis rivayetleri genellikle râvîler (hadisi öğrenen ve nakleden kişi) tarafından kendi ifadeleriyle nakledilmektedir. Maalesef her hadis külliyyatında bu farklılıklara işaret edilmemektedir. Bir rivayetin farklı versiyonlarının olması, rivayetteki sözlerin tam olarak Hz. Peygamber tarafından kullanıldığının teyit edilmesine imkân vermemektedir. Dikkate değer ikinci bir görüş ise; *sahîh* (otantik) hadislerin her Hadis külliyyatında (özellikle kıyaslama amacıyla *sahih** olmayan hadislerden derlenmiş külliyyatlar hariç) bulunacağı görüşüdür.

[*] Sahih ; sağlam kabul edilmesi için gerekli şartları taşıyan ve dinî konularda delil olarak kabul edilen hadis. (Ç.N.).

Hepsi birlikte *Kütüb-i Sitte* olarak adlandırılan ve altı adetten oluşan kabul görmüş hadis külliyatı bulunmaktadır. Çok tecrübeli Hadis uzmanları, Buhârî külliyatında bile bütün hadis rivayetlerinin ihtilafsız olmadığını belirtmektedir. Üstelik sahih hadisler bile çeşitli yorumlara açıktır ve insanoğlunun yorumu hatadan uzak değildir. Üçüncüsü, hadis rivayetleri arasında bir çelişki olmadığı yaygın anlayışıdır. Oysa birbiriyle çelişen birçok hadis rivayeti bulunmaktadır. Faiz (*ribâ*) konusundaki hadisler buna örneklerdir.

Dördüncüsü, Hadis rivayetlerinin kesin veya tanımlayıcı bilgiler içerdiği anlayışıdır. Oysa yalnızca *mütawâtir-i bi'l-lafz* (bir çok farklı râvî tarafından aynı şekilde kelimesi kelimesine rivayet edilen hadis) hadisler kesin bilgi verebilir. Hatta *mütawâtir-i bi'l-manâ* yani anlam bakımından *mütevâtir** olan rivayetler bile kesin bilgi sağlamaz. Hadis âlimleri tarafından teyit edilen *mütawâtir-i bi'l-lafz (lafzî*** bakımından mütevâtir) olan hadisler ise sayıca çok azdır (onlarla ifade edilebilir). Buna göre hadis literatürünün neredeyse tamamı müteşabih bilgi veren, yani kesin bilgi içermeyen *âhâd* (tek râvî tarafından rivayet edilen hadis) hadislerden oluşmaktadır. Bu rivayetlerden elde edilen bilgileri kanun, hüküm ve dogma formüle ederken kullanmada, ilave inceleme ve kaynaklara başvurulması şarttır. Oysa İslam âlimlerinin çoğunluğu, *âhâd* hadislerin de bağlayıcı hükümler veya kurallar üretmek için kullanılabilmesi görüşündedir.

Bu nedenlerle hadislerin İslamî kanunların formüle edilmesi ve teyit edilmesinde kullanılması veya kötüye kullanılması konusunun incelenmesi önemlidir. Kanuncu bir eğilimin gelişmesinin birkaç sonucu bulunmaktadır. Birçok mezhebin ortaya çıkması, bazı açılardan yararlı olsa da, özünde İslam toplumunun parçalanmasına yol açmıştır. Bu eğilimin ikinci ve daha önemli sonucu ise, İslam namına çıkarılan birçok kanunun açık bir cinsiyet ayrımcılığı içermesi, aynı zamanda da İslam'ın adalet ve hakkaniyet

[*] mütevâtir = Sözlükte "araya zaman girmekle beraber kesintiye uğramaksızın devam etmek, birbiri ardınca gelmek" anlamındaki *vetr* kökünden türeyen *mütevâtir* kelimesi kelâm ve fıkıh usulünde konusunun doğruluğu bilgisini bizzat kendisi veren haberi ifade eder; böyle bir haber için gerekli görülen şartlar çerçevesindeki nakil keyfiyetine de *tevâtür* denir. (Ç.N.).

[**] Lafzî, lafzen anlam doğrudan (kelimesi kelimesine) anlamı demektir. Lafz = birebir, kelimesi kelimesine (Ç.N.).

prensibine aykırı adaletsiz eğilimleri teşvik etmesidir. Bu hususun biraz daha açıklanmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Peygamber Efendimiz, kadınların cami merkezli bir yaşama düzenli ve engelsiz olarak katılmasını emretmiştir. Buna rağmen, Müslümanların çoğunlukta bulunduğu ülkelerin büyük çoğunluğunda ve hatta Batılı ülkelerde bile, kadınların sınırlayıcı olan, kolaylaştırmayan ortam nedeniyle cemaatle namazlara pek katılım gösteremediği görülmektedir. Erkekler çeşitli nedenlerle kadınların camideki varlıklarına “tolerans göstermek” zorunda kalırlarsa, o zaman da şartları kadınlar için oldukça güç ve rahatsız hale getirmek için ellerinden geleni yapmaktadır. Bu tavra dayanak yapılan iki hadise bir göz atalım:

Abdullah ibn Mes'ûd'un rivayetine göre: Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: “Bir kadının evinde kıldığı namaz, evinin avlusunda kıldığı namazdan daha makbuldür. Evinin avlusunda kıldığı namaz ise mescidde kıldığı namazdan daha hayırlıdır. Evleri onlar için daha hayırlıdır.”¹³

Yine Hz. Ayşe'nin söylediği şu sözdür: “Eğer Resulullah bu zamanda yaşamış olsaydı, Beni İsrail'in yaptığı gibi kadınların mescitlere çıkmalarını yasaklardı”. Bu sözü rivayet eden Yahya bin Said'e bir başkası sordu: Beni İsrail, kadınlarının mescide gitmesini yasaklamış mıydı? O da “Evet” cevabını verdi.¹⁴

Sahih bir hadis (ama mütevatir değil) olmasına karşın, Abdullah ibn Mes'ûd'un bu rivayeti Hz. Peygamberin bu konuda böyle söylediğine ilişkin başka delil olmaksızın kesin bilgi olarak kabul edilemez. Çünkü bu rivayetle çelişen sayısız rivayet vardır ve bu rivayetlerde kadınların hem düzenli olarak hem de sayıca kalabalık olarak camilerdeki cemaatle namaza katıldıkları bildirilmektedir. Bu durumda ya sözkonusu kadınlar Hz. Peygamberin kendilerine verdiği talimata (hem de O'nun huzurundayken) uymamıştır veya hadisi oldukça farklı şekilde anlamışlardır.

İkinci rivayet ise Sahih-i Buhârî'de yer almasına karşın, Hz. Peygamber'in sözü değildir. Yalnızca (Hz. Peygamberin eşi olan önemli ve O'na çok yakın da olsa) bir sahabenin sözüdür. Teknik İslami söylemde bu tür sözlere eser denilir. Bu yüzden Hz. Ayşe, bir sahabe, hadis râvisi ve Hz. Peygamber'in eşi olarak Müslümanlardan haklı nedenlerle çok saygı ve hürmet görse de, yine de Re-

sulullah'ın ağzından çıkmayan bir şahsî görüşü ifade etmektedir. Aynı döneme ait, kadınların camilerde çok kötü ve dikkat çekici eylemlerde bulunduğu dair hiçbir kanıtlayıcı bilgi, beyan veya rivayet kesinlikle yoktur. Bu gerçeğe rağmen bu rivayetler kadınların İslam kültürü üzerinde kamusal hayata katılımının büyük oranda sınırlandırılmasına yol açan derin bir etki yapmışlardır.

Bu eğilimin sonuçlarına bir başka örnek de, kadınların liderlik, yöneticilik makamlarından dışlanmasıdır. Kadınlara karşı bu önyargılı yaklaşımın doğrudan sonucunun bir başka örneği ise, kadınların toplumda liderlik konumlarından men edilmesidir. Buna dayanak da Ebû Bekra'dan (İlk halife Ebû Bekir ile karıştırılmamalıdır) rivayet edilen (âhâd) bir hadis kadınların liderlik ve yöneticilik yapmasının yasaklandığı katı bir anlayışı sonuç vermiştir:

Ebû Bekra tarafından rivayet edildiğine göre; Cemel Vakası sırasında Allah bana Hz. Peygamberden işittiğim bir sözü hatırlattı. Buna göre; Hz. Peygamber İran halkının Kisra Hüsvrev'in vefatı üzerine onun yerine kızını kraliçe seçtikleri haberi gelince şöyle buyurdu: 'İşlerini' (idarelerini) yürütmek için bir kadını başlarına geçiren bir topluluk asla felah bulmaz."¹⁵

Ancak Ebû Bekra adlı bu kişi, yalancı şahitlikten ceza almasıyla bilinmektedir.¹⁶ Dahası, Buhârî bu hadisi külliyatına dâhil etmesine rağmen, bu hadis kendisi tarafından belirlenen standartlara dahi uymamaktadır. Kur'ân'da, Saba Kraliçesi Belkis'in hikâyesini kadınların liderliğine ilişkin herhangi bir olumsuz ima veya yorumda bulunmaksızın nakleder. Buna rağmen böylesine kuşkulu ve ihtilafli bir kaynağa sahip âhâd bir rivayet kadınların liderliklerinin sıkı sıkıya yasaklanmasını sonuç vermiştir.

Hadislerin kötüye kullanılmasının çarpıcı örneklerinden birisi, dinden çıkmanın (*irtidat*) cezalandırılmasıyla ilişkilidir.¹⁷ Bir görüşe göre, irtidat yalnızca cezalandırılmakla kalmayıp, ölümle cezalandırılacak bir suçtur. Oysa birçok kimse dinini serbestçe ve herhangi bir ceza görmeksizin terk etmiştir. Bu görüşe ilişkin bir rivayet şöyledir: "Kim dinini terk ederse, onu öldürün (*men beddele dinehü fektuluhu*)".¹⁸ Bu rivayet, âhâd yani münferit bir hadistir. Hazreti Peygamberin uygulamasında bu cezanın yalnızca dinden çıkanlara uygulandığını teyit eden bir hadis yoktur; aksine Hz. Peygamber tam tersini yapmıştır. Zira eğer bu ceza geçerli ve suç o kadar ağır sayılıyorsa, Kur'ân'da mutlaka yeri bu-

lunacaktı; oysa yoktur. Kur'ân, bunun tam aksine inanç özgürlüğünü savunmaktadır. Şükürler olsun ki bu eğilim değişmeye başlamıştır. Ama buna rağmen, hâlâ birçok âlim, âhâd yani münferit bir hadisi yüksek Kur'ân prensipleri yerine tercih etmeye devam etmektedir.

Âlimlerimizin Hadis hazinesini araştırma ve tasnif için gösterdikleri yoğun katkılara rağmen, Hadislerin genellikle yoruma açık bilgi verdikleri gerçeği ortada durmaktadır. Bu nedenle, bugün sahip olduğumuz Hadis literatürünü bir bilgi, ilham ve hikmet kaynağı olarak kullanmaya devam edebiliriz. Hadis literatürünün insanların canı, şerefi ve malı üzerinde doğrudan ve ağır etkiye sahip kanunlar ve kurallar çıkarılmasında kullanılacağı zaman ise çok daha sınırlı bir yaklaşımı benimsememiz gerekmektedir. Bu kısıtlama, ayrımcılık ve adaletsizlikle sonuçlanabilecek kanunlar veya kurallar söz konusu olduğunda, daha da önemli hale gelmektedir.

Bölüm Dört

İcmâ Doktrini: Bir Fikir Birliği var mı?

İcmâ yani fikir birliği, İslam hukukunun dört kaynağından biridir. Kur'an ve Sünnet İslam'ın iki temel kaynağını oluştururken İcmâ ve kıyas ise iki adet ikincil kaynak niteliğindedir. İman esaslarından farzlara, oradan kanunlar ve kurallara kadar icmânın İslamî söylem ve sosyal-dinî birliğin sağlanmasında hayati önem taşıdığı kabul edilmektedir. Bu bölümde icmâya ilişkin değerlendirmelere yer verilmektedir. Neredeyse İslam hukukunun kaynağı olarak icmânın tüm yönlerine ilişkin tutarlı bir fikir birliğinin olmaması nedeniyle, icmâ konusunda ileri sürülen iddiaların büyük çoğunluğunun temelsiz ve savunulamaz iddialar olduğu ortaya konulmuştur.

İslam hukukunda icmânın köklü konuma sahip olmasına rağmen, sıradan Müslümanlar İslam hukukunun bir otoritesi veya kaynağı olarak icmâ hakikatinden habersizdirler ve aslında oldukça kaygan bir zeminde durduğunu bilmezler. İslam hukuku söyleminde icmâ bir dereceye kadar bütünleştirici bir rol oynamıştır fakat aynı zamanda bölünmenin de kök salmasına da katkı yapmıştır. Çok daha önemlisi, icmânın sıklıkla muhalifleri susturmak için araç olarak kullanılması veya icmânın bulunmadığı açıkça belli olan bir konuda sıklıkla icmâ bulunduğu iddia edilerek kötüye kullanılması bağlamında istismar edilmesi sorundur. Bu sorun hayati önem taşımaktadır. Çünkü geleneksel görüşe göre, bir konuda icmâ varsa, konu ister iman esaslarına isterse fikhî meselelere ilişkin olsun, tüm Müslümanları bağlar.

Burada Müslüman âlimler ve hukukçuların üzerinde icmâ bulunduğunu yaygın olarak kabul ettikleri konulara ilişkin bazı örnekler vereceğiz: Aynı anda üç kez boşama ifadesinin tekrarlanması yani *Talâk* (boşanma); *Teravih* namazının 20 rekat olması; kadının yöneticiliği veya liderliğinin yasaklanması; *Telfikin* (farklı

mezheplerin görüşlerinin harmanlanması) geçersiz sayılması ve bir çok diğer konu sayılabilir.

İcmâ ile ilgili ilk sorun terimin tanımına ilişkindir. Her şeyden önce, icmânın tanımı konusunda bir icmâ (fikir birliği) yoktur. Aslında, icmânın tanımı konusu, İmam Şâfi (Ölümü 820 M.S) zamanına kadar gündeme getirilmemiştir. Çeşitli âlimlerin icmâ tanımını yapma çabalarının görülmesine ancak onuncu yüzyılın sonlarına doğru başlanmıştır. Pek çok âlim ise icmânın tanımlanma kriterlerine karşı çıkmıştır. Sahabeler kendi içlerinde dahi, birçok değişik farklı konuda icmâ (*icmâû's-sahâbe*) olarak nitelendirilebilecek bir fikir birliği sağlayamamışlardır.

İkinci sorun, icmâyı İslam hukukunun kaynağı haline getiren yetkisini nereden aldığı konusunda bir fikir birliği yani icmâ bulunmamaktadır. Bazı âlimler, Kur'ân'dan icmânın İslam hukukunun temel kaynaklarından birisi olarak statüsünü destekleyecek bazı dayanaklar bulmaya çalışmışlardır. Öbür yandan, bazı önemli âlimler bu dayanakları çürütmüşlerdir. İcmâyı savunmak için en çok başvurulan Hadis şöyledir: "Ümmetim asla dalalet* üzerinde ittifak etmeyecektir".¹⁹ Diğer hadis külliyatlarında bu hadisin farklı versiyonları da nakledilmektedir. İcmâyı destekleyen bu ve diğer hadislerin temel sorunu, bu rivayetlerin mütevatir olması, dolayısıyla hem gerçek metni hem de anlam ve uygulaması bağlamında kesin bilgi vermemesidir. Yukarıda belirttiği üzere, birkaç rivayet hariç olmak üzere, büyük çoğunluğu mütevatir değildir; aksine büyük çoğunluğu âhâd, yani tek râvî tarafından rivayet edilen hadislerdir. Bu durumda sahih olsalar bile, gerçek statüleri değişen oranlarda şüpheli olmalarıdır.

İcmâ doktrini; kanunlar, kurallar ve iman esasları külliyatının hem metodolojisi hem de yapısının sistematik hale getirildiği mezheplerin doğuşunda hayati rol oynamıştır. Fikir çeşitliliği ve ihtilafa da yer verilebilmesi, bazı açılardan dinamizm sağlar. Ancak ibadetler ve ritüellerin çeşitli yönlerine ilişkin olarak her bir mezhebin içinde geniş bir mutabakat veya hemen hemen fikir birliği oluşmalıdır. Yine de bu anlayış onbeş asrı aşkın süre içinde, teravihin sekiz rekat mı yoksa yirmi rekat mı olduğu; cemaatle namazlarda "Amin" in yüksek sesle söylenip söylenemeyeceği konusunda bir çözüme ulaşılmamasını sağlayamamıştır.

[*] Sapınç, sapkınlık, doğru yoldan ayrılma (TDK) - dinî yoldan sapmak (Ç.N)

Aslında, kanunlar ve kuralların sistematik hale getirilmesi, mezhepler arasında bir katılık ve hoşgörüsüzlük oluşmasına yol açmıştır. Örneğin; Hanefî mezhebine göre, Hanefî bir erkek ile Şâfiî bir kadının evliliği geçerliken, Şâfiî mezhebine göre bu evlilik geçersizdir.²⁰ Böylelikle İslamî kanunlar ve kurallar yalnızca çağımızla değil, aynı zamanda bu kanun ve kuralların yüceltmesi ve korunması gereken İslamî prensipler ve değerlerle de uyumsuz hale gelmiştir. İcmâya ilişkin olarak titizlikle dikkat edilmesi gereken bir husus da, icmâya ulaşma sürecinin seçkin kişilere ait bir yapı olmamasının sağlanması, alınacak karar veya belirlenecek politikadan hayatları doğrudan etkilenecek insanlara da icmâ sürecinde mutlaka danışılmasının gerekliliğidir. Elbette böyle bir danışma sürecine tüm ümmetin doğrudan katılımı pratik olarak mümkün değildir. İşte şûrâ prensibi tam da burada devreye girecektir. Temsile dayalı bir karar oluşturma süreci tasarlamak ve bu sayede işlevsellik ve dinamizm sağlayabilmek için şûrâ ve icmâ meselelerinin bağdaştırılması ve birleştirilmesi gerekmektedir. Bu düşünce biçimine göre, bir kanun ancak şu şartları taşıyorsa İslamî hale gelir:

- (a) Kanunun formülasyonu İslam'ın temel kaynaklarına dayanmalıdır,
- (b) Kanun İslam'ın yüksek maksatları ve değerleri açıkça dikkate alınarak yapılmalıdır ve
- (c) Kanunun toplum tarafından kabul edilmesi ve yürürlüğe konulması şûrâ aracılığıyla gerçekleştirilmelidir.

İcmâ, İslam tarihinde önemli bir rol oynamıştır ve İslam hukukunun bazı yönleriyle de ilişkilidir. Ancak bu bölümde savunulan görüş, Müslümanların kutsallığa sahip olduğu konusunda fikir birliği içinde olmadığı bir kavrama kutsallık vermeye, Müslümanların ihtiyacı olmadığı gibi, zorunluluğu da yoktur. Üstelik burada açıklandığı üzere, birkaç geniş ve temel mesele hariç, üzerinde icmâ yani fikir birliği bulunan konu pek yoktur. Bu yüzden, Müslümanların geçerlilik kanıtı olarak icmâya dayandığı söylenen iddiaları kabul etme konusunda kuşkucu bir yaklaşımı benimsemesine ihtiyaç vardır. Buna göre vicdanlı Müslümanların körü körüne doğmalara ve keyfi kanunculuğa bağlı kalmak yerine, İslam'ı uygulama ve hayatlarını yaşamada dinamik, problem çözücü ve değer odaklı bir yaklaşımı benimsemelerine ihtiyaç bulunmaktadır.

Bölüm Beş

İslam Hukukunda Kıyas ve Bazı Sorunlu Konular

Hadis âlimleri, Hadis külliyatlarının oluşturulmasında ve bunların doğrulanması için yöntemler geliştirilmesinde paha biçilmez hizmetlerde bulunmuşlardır. Münferit olarak hadisler kendi içinde ne kutsaldır ne de hatasızdır. İslam hukukunun diğer iki kaynağı olan icmâ ve kıyas ise ilahî kaynaktan çok daha uzaktır. Kıyas (analojik akıl yürütme), İslam hukukunun dördüncü kaynağı, geçerli ve yararlı bir aracıdır. Buradaki kıyas tartışmasında, bir çok kavramsal problemlerle birlikte, İslam hukuku uygulamasında bu aracın yanlış kullanımının rahatsız edici bazı örneklerine yer verilecektir.

Hukukçularımız yeni durumlarla karşılaştıklarında, yeni çözümler bulmak için kıyası başarılı ve etkili bir şekilde uygulamışlardır. Müslümanlar olarak onların bu konudaki değerli ve asil katkılarından hepimiz faydalanmaktayız. Ne Kur'ân ne de Sünnet, Müslümanların karşılaşılabileceği tüm sorunları ve durumları kapsamaz. İşte tam bu noktada Kıyas devreye girer. Kıyas sözcüğünün kök anlamı 'ölçme', 'uyum' ve 'eşitlik' den gelmektedir.²¹ "Kıyas yeni durumlarla önceki uygulamalar, özellikle Hz. Peygamberin sünneti arasında benzerlik aramak anlamına gelmektedir."²² Ancak kıyasın yarar ve tehlikeleri karmaşıktır.

İcmâ konusunda gördüğümüz hatalı metodolojilere ve tasniflere benzer şekilde, sahabenin kıyas konusunda icmâ içinde oldukları iddiası da dayanaksızdır. Sahabenin birçoğu, bilinmeyen bir durumla karşılaştıklarında, daha önceden bildiklerini ve daha önce karşılaştıkları benzer durumları, bu yeni bilinmeyen duruma uygularlardı. Bu yaptıkları uygulama zamanla kıyas denilen kavrama dönüştü. Ancak Hz. Peygamberin ashabının oluşturdukları bu uygulamanın kıyas olduğunu bilerek, maksatlı bir biçimde uy-

guladıkları ve bu konuda bir icmâya ulaştıkları iddiasını desteklemek güçtür. Kur ân da, âlimlerin kıyasa temel oluşturduğuna dair görüş birliğine varabildikleri bir âyet bulunmamaktadır. Aynı şekilde âlimler, Sünnetteki hadis külliyatında kıyas için temel olabilecek ilave kitabî dayanak ve deliller arıyorsa da, bu konuda da üzerinde fikir birliğine varılmış bir hadis bulunmamaktadır.

İcmâ ve kıyas arasındaki ilişki birbirine çok yakın bir ilişkidir. Kıyasla varılan bir hükmün yaygın olarak kabul görmesi için, ayrıca icmâ yoluyla teyit edilmesi gerekmektedir. İşte tam buradaki akıl yürütmede bir anormallik yatmaktadır. Dört Sünnî mezhebe mensup olanlar genellikle kıyası İslam hukukunun dört ana kaynağından birisi olarak kabul ederken, kıyasın ne olduğu, kapsamının ne olduğu ve metodunun geçerliliği konusunda önemli ihtilaflar bulunmaktadır. Kıyasa ilişkin icmâ yani fikir birliği pek yoktur. Her bir mezhep kendi tanımını tercih etmektedir ve kendine özgün vurgu ve farklılığa sahiptir. Örneğin; Şâfiî'ye göre, kıyas ve içtihad aynıdır; oysa diğer mezhep imamaları aynı görüşte değildir. Dört mezhebin ortak paydası *illetin* (emrin etkin nedeinin) belirlenmesine ilişkindir. Kıyasın İslam hukukunun geçerli bir metodolojisini oluşturduğuna ilişkin bir icmâ bulunmadığı gibi, *illetin* ne olduğu, nasıl elde edildiği ve hatta nasıl geçerli sayılacağı konusundaki icmâda da benzer problemler bulunmaktadır.²³

İslam hukukundaki kaynak metodolojisi ve yetkinlik noktası olan kıyasa ilişkin bir diğer problem de, asıl yani orijinal durum ile önceki durum arasındaki ilişkide, kıyas temelli kuralların türetilmesinin geçerliliği konusunda bir icmânın olmamasıdır. Kıyas spekülâtif bir delildir ve yanılabilen insan muhakemesine dayanır. Bu yüzden yanılmaz ilahi kaynaklarla yanılan dünyevî kaynaklar tek bir potada birleşmektedir. Eğer insanın yanılabilirliğine ilişkin bilinçli bir alçak gönüllülük sağlanmaz ve bu hata yapma özelliği açıkça kabul edilmezse, aşırılıklar ortaya çıkabilir.

Kıyasın başkaca uygulamalarında, örneğin *kefâet* yani *küfüv* (evlilikte denklik) meselesinde olduğu gibi, problemler bulunmaktadır. Birbirleriyle evlenmeye niyetli çiftlerin mümkün olduğunca fazla sayıda ortak yönü paylaşması veya mümkün olduğunca birbirine yakın geçmişe ve sosyal statüye sahip olmaları gerektiği gerçeği, sağduyunun gereğidir. Oysa tüm meseleyi yasal bir gerekliliğe dönüştürmek ve bu şartın ihlalini aile üyeleri ve yargıç

tarafından yasal müdahale konusu olarak ele almak, kanunculuk eğiliminin göstergesidir. Hanefî kaynaklara atıfta bulunan el-Marcinânî (ölümü 1197 M.S), *el-Hidâyet* adlı eserinde bu konuda şunları yazıyordu:²⁴ "...bir evliliği onaylama ve geçerliliğini belirlemede, eğer bir kadın kendisinden aşağı olan bir adamla evlenmek isterse, velileri böyle bir evliliğin kendilerine getirebileceği ve hayat boyu taşıyacakları şeref lekesini ortadan kaldırmak için, onları ayırma hakkına sahiptir."²⁵

Yukarıdaki paragraftaki sorun, ne Kur'ân ne de Sünnette böyle bir hüküm yer almadığı halde, evlilik için böyle bir "şart" getirilmesidir. Ayrıca, evlenmek isteyen müstakbel çiftin velilerinin, evliliğin denklik şartına uymaması durumunda feshedilmesi için mahkemeye başvurma yoluyla, yasal olarak evliliğe müdahale edebileceği iddiası asılsızdır. Delil olarak şu rivayet gösterilmektedir: "Hz. Ayşe, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini bildirmiştir: 'Tohumlarınız için en iyi kadınları seçin, size denk [Arapça, *akfa'*] kadınlar ile evlenin ve onlara evlilik teklifi yapın."²⁶

Bu rivayet ne mütevâtir-i bi'l-lafz (yani aynı kelimelerle, tekrar tekrar ve birebir aynı şekilde nakledilmiş) ne de mütevâtir-i bi'l-mânâ (yani anlam bakımından, tekrar tekrar aynı şekilde nakledilmiş) değildir. Bu hadis sahih kabul edilseydi dahi, yine de verdiği bilgi kesin sayılamazdı. Ancak daha da büyük problem, bu hadisin sahih bile olmamasıdır. Ayrıca bu hadis dışında Hadis literatürü tarandığında bu konuda başka hiçbir rivayetin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, bu rivayetten yola çıkılarak türetilen ve ihlâli durumunda yasal müdahaleye tabi olabilecek bir şartın icadının tek kaynağı spekülasyondur. Daha sonra bu konuyla ilgili âlimler denklik meselesini öyle bir düzeye çıkarmışlardır ki, bu tür bir argüman ne Kur'ân ne de Sünnet tarafından desteklenmediği halde, kıyas alanına soktular.

"Denklik" fikrinin, saf el değmemiş İslâmî prensipler ve adalet, hakkaniyet ve eşitlik değerleriyle çeliştiği ve tepe taklak olduğu görülecektir. *El-Hidayet* adlı eserin sona doğru olan kısımlarındaki yazılanlara göre, eğer bir kadın yetişkin ise ve erkek ile aradaki açık denksizliğe rağmen onunla evlenmeyi arzuluyorsa, bu onun yetkisindedir. Meslekî denklik katı bir gereklilik değildir. Burada özellikle karşı çıkılması gereken değerlendirme ise, berberler, dokumacılar, tabakhane çalışanlar vs. gibi bazı mesleklerin aşağılık meslekler olarak görülmesidir. Aslında, Hz. Peygamberin

herhangi bir mesleği kötöleyen bir beyanı bulunduğu dair hiç bir delil yoktur; aksine dürüstçe çalışmayı her zaman övmüştür. Hatta Veda Hutbesi'nde Hz. Peygamber bütün ayrımcılıkları ve tüm adaletsiz kavramları şu sözleriyle reddetmiştir:

Bütün insanlar Âdem'den gelmiştir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza bir üstünlüğü yoktur. Allah katında üstünlük ancak takva* iledir.

Ne hayret vericidir ki, *el-Hidayet*'in bu konuyu ele alan bölümü şu önermeyle başlar: "*Kefâet*, sözlük anlamıyla, eşitlik anlamına gelir."²⁷ Oysa kanunculuk bakış açısıyla ve mantığıyla yapılan analiz, eşitliği bir eşitsizliğin onaylanmasına dönüştürmüştür. Güya kadınların ve ailelerinin haklarını ve statüsünü korumak için formüle edilen kural, onların erkekten daha aşağıda olmalarını sağlamaktadır. Âlimler, denklik konusunu kıyasın gereksiz abartılması yoluyla, kadına aşağı bir statü atfeden bir eşitsizliğe dönüştürebilmişlerdir.

Bu kitabın orijinal yani uzun versiyonunun yine kıyasa ait bölümünde, kıyasın uygulanmasının çığırından çıktığı diğer bazı önemli hususlara da ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

[*] Takva = Dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik anlamına gelen dini bir kavramdır. Ç.N

Bölüm Altı

İslam Fıkhı (Hukuku) ve İhmal Edilen Tecrübe Temeli

İslam toplumlari ve topluluklarında bu kadar çok adaletsizlik ve düşüncede gerileme olmasının nedenlerine dair bir dizi farklı soruyu sormaya ihtiyacımız vardır. Bu gerileme yavaş yavaş yayıldı, çoğaldı ve şimdi İslam toplumlari neredeyse tamamen işlevsiz hale geldi. Hem iç hem de dış faktörler yüzünden problemlerinin çoğunu kendi başına çözememekte ve gelişmiş dünya ile asla rekabet edemekteler. Örneğin; problemlerin çözümü ve İslam'ın adalet ve denge prensiplerini yüceltme bağlamında, mevcut İslamî kanunlarla gerçek dünya ve yaşam arasındaki bu uçurum nasıl doğdu? Neden birçok Müslüman kadın klasik İslam hukuku kanunlarının bazı temel hükümlerine karşı isyan ederek, lâik kanunlara yönelmektedir? Neden İslam toplumlari yaygın yoksulluk ve yoksunluk, çağdışı eğitim ve aynı zamanda teknolojik geri kalmışlık sorunu altında eziliyor?

Bu sorunları anlama yolunda, İslam hukuku yani fıkhın sistematik bir tecrübe temelinden (tecrübe terimi, yalnızca gözlemlene ve deneye dayanan deneycilik ile karıştırılmamalıdır) yoksun olduğu gerçeğini kavramamız gerekmektedir. Bu bölümde, İslam hukuku ve yargısının önemli bir yönü, yani İslam hukuku ve yargısının yeterli tecrübe temelinden yoksun olduğu gerçeği ele alınmaktadır.

Metin merkezlik veya metin odaklılık, yalnızca İslam'ın ve hukukunun dinamizmini kaybetmesinden büyük ölçüde sorumlu olmakla kalmamış, aynı zamanda İslam'ı araştıran gayrimüslimlerin dinimizi yanlış anlamasına ve yanlış yorumlamasına yol açmıştır. Geleneksel İslam dini kanunlara ve kurallara indirgemştir; bu yapısı da birincil, ikincil ve üçüncül metinler katmanları halinde, çoğu zaman hayatın bariz gerçeklerinden kopuk bir durumdadır. Bu bağlamda bir sorun veya problem ile ilgili bir kanunun

yapılması ve uygulamaya konulmasından önce, o problemin iyice anlaşılmasını sağlayacak araştırma ve denemelerden yoksun olduğumuz gibi, belli kanunlar ve düzenlemelerin etkileri ve sonuçlarını belirlemeye yönelik araştırma ve somut tecrübeler de bulunmamaktadır.

Buna örnek olarak, geleneksel miras hukukunun sosyal etkileri gösterilebilir. Şeriat, ölenin hayatta bulunan aile üyeleri ve akrabalarının, tamamen yazılı metinsel kaynaklara atıfta bulunarak belirlenmiş miras haklarına sahip olmasını öngörür. Ancak bu kanunların, genellikle toplumun en korunmaya muhtaç katmanlarından birisini oluşturan kadınlar üzerindeki etkilerini araştırarak hiçbir modern araştırma yapılmamıştır. Erkekler evlilik bağına kolayca bozabilmekte ve tüm yükümlülüklerden kurtulabilmektedir; oysa kadınlar bunu yapamaz. Bir kadının her zaman babasının, kocasının, erkek kardeşinin, oğlunun veya hükümetin ve toplumun desteğine sahip olacağı varsayılır ve kabul edilir. Oysa durum her zaman böyle değildir. Özellikle yoksul kesimler arasında bulunan birçok kadının çilesi ve korunmaya muhtaçlığını, miras hukukunun katılığından kaynaklanan problemlerin doğası ve boyutları ile ilgili olarak sosyal alanda araştırmalar yapmaksızın anlamak mümkün değildir.

Toplumun gerçeklerinden soyutlanmış bir yaklaşım, Kur'ân ve Sünnet prensiplerini göz ardı ederek, yalnızca kanunlar formüle etmek ve uygulamaya koymaya odaklanır. Bu tavır birçok kimse için felakete yol açmaktadır. Kanunları formüle etmek ve uygulamakla yetkili kimselerin gerçek hayatta neler olduğunu, gerçek hayatın içinde yaşayan insanların neler yaşadığını incelemesi ve bu konu hakkında çalışma yapması gereklidir. Ayrıca realite ile hukukun yüksek maksatları arasında neden böyle bir derin uçurum olduğunu belirleme yükümlülüğü de bulunmaktadır.

Bir diğer örnek ise; İslam ekonomisi ve finansı polemiğidir. Dinî ve seküler eğitimin birbirinden ayrılmış olmasının yarattığı ikilem nedeniyle, ancak çok az sayıda Müslüman hukukçu ve âlim modern ekonomi ve finans alanlarına yeteri derecede hakimdir. Bu ciddi eksikliklerine rağmen Müslüman âlimlerin bu konuda fetva (İslam hukuku ile ilgili bir sorunun dinî hukuk kurallarına göre çözümü) vermekten yine de kendilerini alıkoyamadıkları görülmektedir. İslamî bankacılık ve finansın savunucuları tarafından yapılan araştırmalar mevcut olsa da, bu âlimlerin tutumu ile ilgili

iki büyük sorun vardır. Birincisi, genellikle yalnızca kendi yorumlarına dayalı olarak dört temel kaynağa -Kur'ân, Hadis, icmâ ve kıyas- atıfta bulunmaları ve bu yaklaşımın da sonunda olasılığa dayalı ve yoruma açık bilgiye sonuç vermesidir. Bu yüzden verdikleri hiçbir fetva ilahî bir emir değildir; bu fetvalar Kur'ân ve Sünnetin ışığında verilmiş sadece insan yapısı hükümlerdir. İkincisi, yine bu âlimler kendi iddialarının tam tersi sonuçlar veren alan araştırmalar ve tecrübeler bulunduğunu kabul etmezler. Alan araştırmalarının ve tecrübenin önemi ve rolüne aşına olmadıkları için, bu İslam hukukçuları ve âlimleri çoğu zaman herhangi bir spesifik tecrübe kanıtına dayanmayan tutarsız hükümler verebilmektedirler.

Tecrübelerimize göre, hem kâr hem de faiz gelirlerinin daha çok zenginler tarafından elde edilmesine rağmen, yalnızca faiz konusuna odaklanmanın yanlış olduğunu belirtmeliyiz. Bir İslam ülkesinde kamu maliyesine ilişkin olarak yaygın biçimde savunulan bazı fikirler de aşırı derecede basittir. Örneğin, hükümetin istediği herhangi bir anda Müslümanların kesenin ağzını açmasını beklemek gerçekçi değildir. Tüm İslam ülkelerinin yönetim şekillerinin İslâmî olmaktan bu kadar uzak olduğu, zekâtın bireysel olarak mı ödeneceği yoksa özellikle devlet kurumları aracılığıyla kurumsallaştırılması mı gerektiği konusunda ciddi ihtilafların bulunduğu bir zamanda, zekâtın hükümetin ihtiyaçlarını karşılama aracı olduğunu savunmak, makul olmadığı gibi, pratik de değildir. Bankaları hükümete faizsiz kredi vermeye mecbur tutmak, mevcut İslami finans kurumları tarafından bile itiraz edilen ve alay edilen bir konudur ve böyle bir politika hiçbir zaman başarılı olamayacaktır. Zira böyle bir zorunluluk halinde, insanlar bankalardaki paralarını çekecek ve bankalar kredi verecek kaynak bulamayacaktır. Diğer şartlar tamamen aynı kaldığı halde, son çare olarak, hükümetin her istediğinde ve ihtiyaç duyduğunda para basması, ekonomik bir felakete davetiye çıkarmaktan başka bir şey değildir. Gerçekten de yalnızca birçok İslam hukukçusu kendi alanları olan İslam hukuku alanında temelsiz hükümler vermekle kalmıyor, uzmanlıkları bulunduğunu kanıtlamadıkları diğer alanlarda da (örneğin ekonomi) rahatlıkla hüküm verebiliyorlar.

Metin odaklı yaklaşımı, yaşam odaklı bir yaklaşımla dengeleyebilmek için, toplumsal gerçekleri, süreçleri ve değişimleri anlamlı bir şekilde keşfediyor, anlayabiliyor ve belirleyebiliyor olmamız gerekir. Müslümanlar bir yandan somut alan araştırması yöntem-

lerini benimsemeli, ama öbür yandan da tüm bilginin kökeninin duyuusal deneyimler olduğu savunan teori olan deneyciliğin* tuzakına düşmemelidir. Gerçekten de birçok Müslümanın somut olarak alanda tecrübe etmenin önemini uygulayıp takdir ederken karşılaşacağı en büyük engel, Batının dar görüşlü deneycilik (yalnızca deneyime ve gözleme dayanmak) kavramıdır. Herhangi bir sorunu çözmenin ilk adımı, o sorunun doğasını ve boyutlarını iyice kavramak ve anlamaktır. Bu kavrayış tümevarımsal bir araştırma ve çalışma gerektirir. Bu bağlamda Müslümanların sadece Hz. Peygamber'in Sünnetini değil, aynı zamanda *Allah'ın Sünnetini (Sünnetullah)* de iyi anlamaları gerekmektedir. Allah, Kur'an'da hiç değişmeyeceği bildirilen, tüm doğal ve sosyal süreçleri yönlendiren bazı kanunlar (*Allah'ın Sünneti*) koymuştur.²⁸

Buraya kadar İslam hukuku için üç adet belirleyici şart belirledik: (a) Kanunların formülasyonunun kökeni İslam'ın temel kaynaklarına dayanmalıdır, (b) Kanunlar yapılırken İslam'ın yüksek maksatları ve değerleri mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır, (c) Kanunların kabulü ve uygulamaya konulmasına toplum şûrâ yoluyla katılmalıdır. Bu bölümdeki değerlendirmelerin ışığında bu şartların biraz daha ayrıntılı ve farklı hale getirilmesi gerekmektedir: Eğer bir kanun şu üç şartı yerine getiriyorsa İslamî olarak nitelenir: (a) Kanunun formülasyonu İslam'ın temel kaynaklarına dayanmalı, yaşam odaklı olmalı, somut alan araştırmalarına gerekli özen gösterilmelidir; (b) İslam'ın yüksek maksatları ve değerleri mutlaka dikkate alınarak yapılmalıdır; (c) Toplum kanunlarının yapılması ve uygulamaya konulması sürecine şûrâ yoluyla katılmalıdır.

[*] ampirizm (TDK) = İngilizcesi empiricism

Bölüm Yedi

Sonuç:

İslam Anlayışımızda Reforma Doğru

Bugün İslam dünyasında birtakım zorluklarla karşı karşıyayız. Bazı ülkelerde, uluslararası güçlerin petrolden kaynaklanan mücadelesinin bir parçası olarak korkunç iç çatışmalar yaşanmaktadır. İslam dünyasının bazı bölgelerinde ise, düşman güçlerin işgali veya etkin kontrolü sürmektedir. Cehalet ve yoksulluk özellikle Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu ülkelerde aşırı düzeyde yaygınlaşmıştır. Bazı ülkelerde mezhebe dayalı şiddet devam etmektedir. Genel olarak, kadınların fiziksel istismarı yaygındır; sadece Müslümanlara özgü olmasa da kadınlara yönelik 'namus cinayetleri' hâlâ devam etmektedir; İslam'ın kalbi sayılan bölgelerde, kadınların motorlu taşıt kullanmaları, hâlâ din bahane edilerek yasaklanmış haldedir. 'İlerici' sayılan pek çok Müslüman çoğunluklu ülkelerde bile, Müslüman bir eş cep telefonundan SMS yoluyla üç kez boşama mesajı (geri dönüşü olmayan boşanma amaçlı üç talak) gönderilerek boşanabilmektedir. Batı'da, Müslüman kadınların gelmesi hoş karşılanmayan birçok cami vardır.

Yaygın sosyo-kültürel-siyasal atmosferi etkileyen bu sorunların birçoğu önemlidir. Oysa Müslümanların akli ve mevcut kültürü, içinde bulunduğumuz işlemeyen ve durağan halde olan bugünkü durumuna tutsak olmuştur. Bunun nedeni, genel olarak metinsel kaynakların ve özellikle de hadislerin, hatta bazen de sahihliği şüpheli hadislerin desteksiz ve kaynaksız olarak uygunsuz biçimde kullanıldığı, köklü geleneksel anlayış ve inançlardır.

Birincisi; Şeriat kelimesinin yaygın olarak kullanıldığı anlamına tanrısallık, kutsallık ve değişmezlik gibi birçok dış nitelik atfedildiğinden ötürü, Şeriat kelimesi yanıltıcı bir terim olarak kabul edilmektedir. Şeriatın İslam hukukundan ibaret görülmesi yüzünden, toplum kanunculuk belasını çekmektedir. İslam'ın ruhundan, İslam Hukukunun yüksek maksatlarından ve emirlerinden kopuş, sadece sosyal dinamizmin kaybına yol açmaz; aynı

zamanda kitlelerin yaşamlarını lafzî ve mutlakiyetçi yorumlarla ağır yükler altına sokar.

İkincisi; Kur'ân, insanlık tarihi boyunca ilahi olarak vahyedilen bütün kitapların birleşimini temsil eder. Kur'ân, İslam'da merkezî ve rakipsiz bir konuma sahiptir. Hz. Peygamber'in kendisinin de Kur'ân ile ters düşmesi mümkün değildir. Bu nedenle, Kur'ân'a aykırı hiçbir şey, bir doktrini, kanunu veya kuralı desteklemek için kullanılamaz ve böyle bir düzenlemeye kaynak olamaz. Bu genel ilke aslında tüm Müslümanlar tarafından bilindiği halde, rutin olarak göz ardı edilmeye devam edilmektedir.

Üçüncüsü; Hz. Peygamber'in mirası yani Sünnet de Müslümanlar ve İslami yaşam tarzı için hayatî öneme sahiptir. Peygamber Efendimiz, Kur'ân'da örnek model olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, bu kitabın üçüncü bölümünde belirtildiği üzere, geleneksel hadis anlayışı bu kaynağı savunulamaz biçimde abartmakta, bir ölçüde kutsallık atfederek, neredeyse Kur'ân'a denk olarak görmektedir.

Dördüncüsü; icmâ hakkındaki yaygın görüşler abartılıdır ve savunulamaz durumdadır. Bu kavramın tanımı konusunda bile bir icmâ bulunmazken, icmânın herhangi bir yönüne ilişkin de bir fikir birliği bulmak zordur. İcmâyâ dayandığı savunulan birçok hukukî hüküm, Hz. Peygamberin ve Ashabının döneminin benzersiz ve özgün sosyal-tarihsel şartlarını yansıtmaktadır. Bu nedenle o hükümlerin bazı yönleri ve ayrıntılarını günümüzde evrensel olarak uygulamak mümkün değildir.

Beşincisi, kıyas İslam hukukunun ciddi şekilde istismar edilen bir başka aracı haline gelmiştir. Kıyas yoluyla türetilen herhangi bir hükmün ilahî olduğu ve bu sebeple Müslümanların bu hükmü kutsal kabul etmeleri gerektiği iddia edilemez.

Altıncı olarak, İslam hukuku külliyatının tecrübeye, somut alan araştırmalarına dayalı bir temeli yoktur. Oysa bir problemi bir kanunun hazırlanmasından önce ve sonra anlamak ve analiz etmek için bütün yönleriyle araştırmak hayati önem taşımaktadır. Ama günümüzde bu yapılmamaktadır.

Tekrar edecek olursak, eğer bir hüküm aşağıdaki üç koşulu yerine getiriyorsa İslamî olarak değerlendirilmelidir: (a) Hükmün

formüle edilmesinde İslam'ın temel kaynaklarına dayanılmalı, bu kaynaklara yaşam odaklı, titizlikle yapılmış somut alan araştırmalarına dayanan bir bakış açısıyla yaklaşılmalıdır. (b) İslam'ın yüksek maksatları ve değerleri mutlaka göz önünde bulundurularak verilmelidir. (ç) O kanunun kabul edilmesi ve yürürlüğe konulmasına toplum şûrâ yoluyla katılmalıdır.

Yapıcı bir dönüşümü amaçlamak, dinamik ve heyecan verici bir meydan okumadır. Hem bu hayatta hem de ahiret hayatında başarıyı elde etmek için, İslam herkesi sürekli olarak olumlu değişimi gerçekleştirilmeye davet etmektedir. Bu değişim bir yandan bireylerin tüm düzeylerdeki gelişimine yardım ederken aynı zamanda diğer yandan da başkalarının hayatına olumlu dokunuşlar yapacaktır. Elbette değişim ilk önce kendimiz ile ve bizim evimizde başlayacaktır. Böyle bir değişimi aktif biçimde takdir eden ve isteyenler (şu anda toplumdaki mevcut haliyle olan gerici bir zihniyet ile değil) kendilerini değiştirmekle kalmayacak, süreç içinde başkalarındaki değişimi de etkileyecektir.

SONNOTLAR

- 1 Muhammed Esed, *This Law of Ours and Other Essays* (Cebelitarık: Darü'l-Endülüs, 1987), s.28.
- 2 Medine Vesikası'nın gösterdiği üzere, İslam'ın çoğulcu normları ve mirası, Hz. Peygamber'in rehberliği altında formüle edilmiştir. Bu yüzden bir devleti "İslam ülkesi" olarak nitelemek yerine, "Müslümanların çoğunlukla olduğu ülke" olarak tanımlamayı tercih ettik.
- 3 Bu konuya ilişkin bilgi ve bu İslam'a ve insanlığa aykırı deneyimin analizi için bakınız: M. O. Farooq, "Rape and Hudood Ordinance: Perversions of Justice in the Name of Islam," (2006), <http://www.islamicity.com/articles/Articles.asp?ref=IC612-3179>. [Erişim tarihi:21 Haziran 2007]; A. Kureyşi, "Her Honor: An Islamic Critique of the Rape Laws of Pakistan from a Woman-Sensitive Perspective," *Michigan Journal of International Law* (18) (1997), s.287-320; A. Jahangir ve H. Jilani, *The Hudood Ordinance* (Lahor, Pakistan: Rhotus Books, 1990).
- 4 Merriam-Webster Dictionary, <http://www.m-w.com/dictionary/divine>. (erişim: 29 Kasım 2006).
- 5 Kutsal gibi terimleri kullanırken aşırı derecede dikkatli ve pratikte ne anlama geldiği ve neye atıfta bulunduğu konusunda çok net olmalıyız. Hz. Peygamberin hadislerine Kur'an'ın tartışmasız sahihliği atfedilemez. Kur'an tek ve benzersizdir; hiçbir şey ona denk tutulamaz.
- 6 Arapça orijinali; *Tagayyürü'l-ahkâm bi Tagayyürü'z-Zamân ve'l-Mekân*, M. Zahraa, "Characteristic Features of Islamic Law: Perceptions and Misconceptions", *Arab Law Quarterly* sayı 15 (2), (2000), s.168-196. Alıntı yapılan kaynak İbnü'l Kayyim el-Cevziyye, *I'lâ-mül-Muvakki'in en Rabbü'l-Âlemîn* (Beyrut: El-Mektebetü'l-Asriyye, 1987), cilt 3, s.14-70.
- 7 M. O. Faruk, "Rape and Hudood Ordinance: Perversions of Justice in the Name of Islam" (2006).
- 8 I.A.K. Nyazee, *Islamic Jurisprudence (Usul al-Fiqh)* (Islamabad, Pakistan: Islamic Research Institute, 2000), s.39; ayrıca, s.202.
- 9 M. Khan, "The Priority of Politics," *Boston Review* (Nisan/Mayıs 2003), <http://www.bostonreview.net/BR28.2/khan.html>. (Erişim tarihi 7 Ekim 2006).
- 10 M.O. Faruk, "The Spirit of Global Belonging: Perspectives from Some Humanity-Oriented Icons," (2006), http://www.nazrul.org/works_onnazrul/articles/global-belonging.doc. (Erişim 21.06.2007].
- 11 M. Esed, *This Law of Ours*, s.30-31.
- 12 M. Y. Guraya, *Islamic Jurisprudence in the Modern World* (Lahor, Pakistan: Sh. Muhammad Ashraf, 1993), s.76.

- 13 İngilizceye çeviren A. Hasan, *Sünen-i Ebû Davud*, (1990), cilt 1, kitâbü'l-Adab, hadis no. 570.
- 14 İngilizceye çeviren M.M. Khan, *Sahîh-i Buhârî*, cilt 1, hadis no.828.
- 15 İngilizceye çeviren M.M. Khan, *Sahîh-i Buhârî*, cilt 9, hadis no.219.
- 16 F. Mernissi, *Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam* (Reading, Massachusetts: Perseus Books, 1987), s.49–61, alıntı kaynak: İbnü'l-Esîr,thîr, *Üsdü'l-Gâbe*, cilt.5, s.38.
- 17 Editörün notu. Ayrıca şu kaynağa bakınız: Abdülhamid Ebû Süleyman, *Apostates, Islam & Freedom of Faith: Change of Conviction Vs Change of Allegiance*, Occasional Paper No. 22, (Malta: IIIT, 2013).
- 18 İngilizceye çeviren M.M. Khan, *Sahîh-i Buhârî*, cilt 9, hadis no.57. Bu hadisin yer aldığı diğer kaynaklar ve eleştirel bir analizi için bakınız: A.Shafaat, "The Punishment of Apostasy in Islam (Part II): An Examination of the Hadiths on the Subject," http://islamicperspectives.com/PunishmentOfApostasy_Part2.html. [Erişim tarihi 29 Ekim 2006].
- 19 M.T. Ansari, (İngilizceye çeviri, takdim ve dipnotlar), *Sünen-i İbni Mâce*, (Yeni Delhi, Hindistan: Kitab Bhavan, 2000), cilt. 5, kitâbü'l-Fitan, hadis no. 3950, s.282.
- 20 B. M. Dayal, (İngilizceye çeviri, takdim ve dipnotlar), Ed-Durrü'l-Muh-tar: M. Alaeddin Haskefî (Yeni Delhi, Hindistan: Kitab Bhavan, 1992), cilt. 2, s.351;Ayrıca daha fazla ayrıntı için bu kitabın kıyas konusundaki bölümüne bakınız.
- 21 M. Muslehuddin, *Philosophy of Islamic Law and the Orientalists* (Yeni Delhi, Hindistan: Taj Company, 1986), s.140.
- 22 A. Ebû Süleyman, *The Islamic Theory of International Relations: New Directions for Islamic Methodology and Thought* (Herndon, Virginia: International Institute of Islamic Thought, 1987), s.66.
- 23 N. Shehaby, "Illa and Qiyas in Early Islamic Legal Theory," *Journal of American Oriental Society* 102(1) (Ocak-Mart, 1982), s.27–46.
- 24 Bu alıntının yapıldığı *El-Hidâye* adlı eserin çevirisi zayıf ve eski İngilizce ile yapılmıştır. Bazı terimler ve isimlerin aktarılmış hali kolay anlaşılabilir değildir. Bu yüzden buradaki alıntılar anlaşılabilir olması için bazı değişiklikler yapılmıştır.
- 25 C. Hamilton, *The Hedaya or Guide: A Commentary on the Mussulman Laws*, (İngilizceye çeviri, takdim ve dipnotlar) El-Mercinânî, 2: baskı (Karaçi, Pakistan: Darul Ishaat, 1989), s.110.
- 26 Ensari, (İngilizceye çeviren), *Sünen-i İbni Mâce*, cilt. 3, hadis no. 1968.
- 27 C. Hamilton, (İngilizceye çeviren), *The Hedaya*, 1989, s.110.

28 M. O. Faruk, "Development Demystified: An Islamic Perspective," Birinci NAAMPS Konferansına sunulan tebliğ, 9-11 Nisan 1993, Chicago, Illinois.

Yazar

MUHAMMED ÖMER FARUK Bahreyn Bankacılık Finans Enstitüsü (Bahrain Institute of Banking Finance) İslami Finans Merkezi Başkanıdır. İlgili alanları arasında İslam ekonomisi/bankacılık/finans, İslam hukuku ve içtihatı ve İslami siyasi ekonomi yer almaktadır.

IIIT Özet Kitaplar Serisi

IIIT Özet Kitaplar Serisi, okuyucuya orijinal eserin içeriğine ilişkin ana fikri sunmak için tasarlanmış, Enstitü'nün temel yayınlarının kısaltılmış nüshalarından oluşan önemli bir seridir. Kısa, okunması kolay ve zamandan tasarruf sağlayan bir formatta hazırlanan rehber niteliğindeki bu özet metinler; asıl yayının dikkat ve özenle hazırlanmış genel bir çerçevesini sunmakta ve okurları asıl yayını daha yakından keşfetmeye teşvik etmesi umulmaktadır.

Yazar Muhammed Ömer Faruk **İslam Anlayışımızda Reforma Doğru** adlı eserinde, Müslümanların günümüzde içinde bulunduğu krizin kökeninde, cehalet ve/veya temel İslami değerlere bağlılıktan yoksunluk olduğunu ileri sürmektedir. Günümüzde Şariat olarak gördüğümüz yapının, aslında skolastik görüşler ve içtihatların içinden çıkılamayan örtüsüne sarılmış ve Müslümanların gelişimini engellemesine hizmet eden bir öden ibaret olduğunu bu eser sayesinde anlıyoruz. Yazar, sahihliği şüpheli hadislere ve ceza hükümlerinin (*hudud*) yanlış yorumlarına aşırı güvenin, Kur'an'ın ruhuna ve Resulullah'ın getirdiği mesaja ihanet sonucunu verdiği görüşündedir. Bu tavrın sonucu ise, Müslümanların açık bir biçimde istismar edilmesidir. Yazar bu kitabında ceza hükümlerinin (*hudud*) yanlış uygulanması konusunu ve dolayısıyla bu istismarı ele almaktadır.

Şah Abdül Hannan, Bangladeş İslam Bankası eski Başkanı; Bangladeş Bankası eski genel müdür yardımcısı

İslam hukukunun ana kaynakları olan Kur'an, Sünnet, İcmâ ve Kıyas konusunda mükemmel bir eser. Yazarı bu kaynaklara, tanımlarına, kullanımı ve yorumlarına ilişkin birçok can sıkıcı sorunu tartışmaktadır. Yazar hukuktaki durağanlık ve lafza körü körüne bağlılığın geçmişte kaldığını ve İslam hukukunun gelecekteki gelişiminin değer odaklı olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Dr. Muhammed Yusuf Siddık, Birleşik Arap Emirlikleri Şarika Üniversitesi, Tarih ve İslam Medeniyeti Kürsüsü

Sonunda çağdaş İslam dünyasının hukukî ikilemi hakkında bazı anlamlı sonuçlara ulaşan titiz ve gelişmiş bir analitik çalışma.

Prof. Charles E. Butterworth, ABD, Maryland Üniversitesi, Yönetim ve Politika Emekli Profesörü

Net bir dil ve anlamlı argümanlarıyla (yazar) okuyucularını günümüzde din ve dinin temel unsurlarını çevreleyen sorunlar arasında gezdirmekte, sonra da bu sorunların çözümü için ikna edici çözümler sunmaktadır. Üstelik eski kaynakların günümüz sorunlarını çözüme bakış açısıyla nasıl okunacağını titizlikle göstermektedir. Gerçekten de bu eserdeki ana kaygısı, İslam'ın özündeki cazibesini yitirmeksizin, bu çağın birçok yeniliğine nasıl olumlu bir karşılık verebileceğini açıkça göstermektir.

Dr. M.N. Siddıkî, Hindistan, Aligarh İslam Üniversitesi, İş Yönetimi Kürsüsü Emekli Profesörü

Kitabın bazı bölümlerinin okunması gerçekten acı veriyor. Ancak burada anlatılar gerçeğin ta kendisi. Yazar yalnızca yüzümüze ayna tutuyor. (Günümüzde karşı karşıya olduğumuz kriz) Şeriatın yüksek maksatlarını ihmal eden, münhasıran yüzlerce yıl önce farklı bir sosyal ortamda verilmiş fikhî hükümlere dayanan bir metodolojinin eseridir. Bir durum değerlendirmesinin vakti çoktan gelmiştir.

